

קבלת עול מלכות שמים¹

לידיד נשדריי
ר' מנחם עמנואל קרליבך נר"ו
בהגיעו לשיבה

השאלות

ברצוננו לדון בשאלה כפולה: א. מהי המשמעות של 'קבלת עול מלכות שמים' וכיצד מקיימים מצווה זו הלכה למעשה? ב. מדוע וכיצד גלום חיוב זה של קבלת עול מלכות שמים דווקא בפסוק ראשון של שמע? שאלות אלה, שנסבירן על פי חז"ל, הן בעלות חשיבות מעשית מיידית. אם יצהיר אדם פעמיים בכל יום שהוא מקבל עליו עול מלכות שמים, אך איננו מבהיר לעצמו את משמעות הדברים, הרי הוא כבחינת "...כפיו וכשפתיו כבדוני, ולבו רחק ממני, ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה" (יש' כט יג). אשר על כן חובה עלינו להבין את הדברים, לא רק לאמנם (על פי פירוש ר' מנחם ציוני לדב' ו ד). אך ההבנה, אף שהיא הכרחית, אינה מספיקה! היא צריכה להיות מגובשת דייה כך שהיא תתרגם את עצמה באופן טבעי לא ג ר י ת ם (מתכון), לקביעת סוג ההרהורים המוחשיים שהקורא צריך להגותם בקריאת פסוק ראשון של שמע!

רקע

מצווה מהתורה לקרוא קריאת שמע שחרית וערבית: "ומהו קורא...? שמע, והיה אם שמע, ויאמר" (רמב"ם הל' קריאת שמע א ב); "וקריאת שלוש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע" (שם א ג).

ומניין שהמצווה מהתורה? שנינו: "אמר רב יהודה אמר שמואל: ספק קרא ק"ש ספק לא קרא אינו חוזר וקורא... ור' אלעזר אמר: ספק קרא ק"ש ספק לא קרא חוזר וקורא ק"ש" (ברכות כא ע"א). הרא"ש והר"ף כותבים שם באותה לשון: "ואין הלכה כשמואל שאמר ק"ש דרבנן, דקיימא לן ק"ש דאורייתא" (שהרי ספק דרבנן לקולא, ספק דאורייתא לחומרא; כאן ולהלן תרגמנו חלק מהדברים מארמית לעברית). גם הרמב"ם פוסק כר' אלעזר, נגד דעתו של שמואל (שם ב יג), וכן בטור ש"ע סימן סז. וכך כותב ה"כסף משנה על הרמב"ם שם: "דקיימא לן ק"ש דאורייתא. ונראה לי שכך יוצא מכמה ברייתות שמסיקות דיני ק"ש מפסוקי התורה, ומשמע שראיות גמורות הן". ובהמשך: "...שאין דאורייתא אלא פסוק ראשון" (=שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד). עיין גם בית יוסף בטור שם. ואכן רוב הפוסקים כתבו שק"ש דאורייתא, אך יש מרבתינו הסבורים שחלקים מק"ש הם מדרבנן. עיין ערוך השולחן, סימן נח, סעיף טו; 'משנה ברורה', סימן סג, ס"ק טז; שם סימן סז, ס"ק ד, וב"באר היטב' שם. עיקר קריאת שמע הוא קבלת עול מלכות שמים, הכלולה בפרשה ראשונה, ועיקרה פסוק ראשון. "אמר ר' יהושע בן קרחה: למה קדמה פרשת שמע לוהיה אם שמע? כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה, ואחר כך מקבל עליו עול מצוה" (ברכות יג ע"א). "ת"ר, שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד – עד

¹ דברים אלה הם ערוך והרחבה למאמרי שהופיעו במוסף לספרות ב'הצופה', עש"ק ויחי, י"ג כטבת, תשנ"ט (1.1.99).

כאן צריכה כוונת הלב, דברי ר' מאיר. אמר רבא, הלכה כר' מאיר" (שם ע"ב). וכן פסק הרמב"ם (שם ב א). וכן בש"ע אר"ח, סימן סג, סעיף ד: "עיקר הכוונה בפסוק ראשון. הלכך אם קרא ולא כוון לבו בפסוק ראשון לא יצא ידי חובתו, וחוזר וקורא. ואפילו למי שאומר שמצוות אינן צריכות כוונה, מודה כאן". ובי'משנה ברורה' שם: "דאעפ"י שאין מתכוין לצאת כזה ידי המצווה, על כל פנים צריך כוונת הלב בכל פסוק ראשון כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים". דברים דומים בי'משנה ברורה' גם בסימן ס, סעיף ה, ס"ק יא. במילים אחרות, באמירת פסוק ראשון צריכה להיות כוונה מיוחדת לקבל עול מלכות שמים, בלתי תלויה בכוונה ל צ א ת י ד י ה מ צ ו ר ה של קבלת עול מלכות שמים!² מהי מהות קבלת עול מלכות שמים והיכן היא חבוייה בפסוק ראשון של שמע? אלה הן שאלותינו.

מדרש נשגב

"בשעה שהיה יעקב אבינו נפטר מן העולם קרא לשנים עשר בניו, אמר להם: שמעו, אלקי ישראל שבשמים - אביכם? שמא יש בלבבכם מחלוקת על הקב"ה? אמרו לו: שמע ישראל אבינו, כשם שאין בלבבך מחלוקת על הקב"ה, כך אין בלבבנו מחלוקת. אלא: 'ה' אלקינו ה' אחד'. אף הוא פרש בשפתיו ואמר, 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'" (בראשית רבה, פרשה צח ב ג בכתב-יד אחרים)). מדרש זה, בשינויים, מובא גם בדברים רבה ב לה; בספר דברים ו ד; בפסחים נו ע"א; ברמב"ם שם א ד; בזוהר חדש עו ב; וכן בספר 'האמונה והבטחון' לרמב"ן, במגה"ג, באבודרהם, בטור סימן סא, בי'שערי העבודה' לר' יונה מגרינודי (עמ' כד), בי'משנה ברורה' סימן סא, ס"ק ל; בי'ערוך השולחן, שם סעיף ה, ובמקומות נוספים. בתרגום יונתן, בתרגום ירושלמי ובתרגום ירושלמי השלם הוא מובא, תוך שינויים, עם הסיום "עני [ענה] יעקב (אבות) ואמר: יהי שמייה רבא מברך לעלמי עלמין" (בר' מט א; דב' ו ד). אנו רואים שהברית התיכון של נוסח הקדיש הוא תרגום של "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", אותה ברכה שובה היו עונים אמן בבית המקדש, שאנו מזכירים אותה כיום ברתת בעבודה של יום הכיפורים. דברים ברוח זו על הקדיש כבר העיר הרב יששכר יעקבסון בינתיב בינה, כרך ראשון, חלק ג, בשם "בער. (במקומות רבים, כולל חלק מהמקורות הנ"ל, הנים בשאלה מדוע בכל יום אנו אומרים בשכמל"ו בלחש ואילו ביה"כ אומרים זאת בקול רם).

ממדרש זה נובע, אגב אורחא, שהמשמעות המקורית של "ישראל" בפסוק ראשון של שמע היא יעקב אבינו, ולא עם ישראל. הרב ישעיהו הדרי שליט"א ציין שבמשך כמה דורות "ישראל" בפסוק ראשון היה מוסב על יעקב אבינו, עד שבא משה רבנו (דב' ו ד) והסב אותו על עם ישראל. זה מתיישב עם הגמרא בפסחים שם וכן עם 'שיטה חדשה' (גרסה של מדרש רבה שהודפסה לראשונה בי'משפטי שבוטות' לרב האי גאון, ונציה שס"ב). אך בכתב יד הוותיקן (שנחשב לאמין), בכ"י תימני ובדפוסים המצויים בידינו, יש המשך למדרש: "ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל: הווא הוא שישאל משכימים ומעריבים בכל יום ואומרים: 'שמע ישראל' אבינו ממערת המכפלה, אותו דבר שצויתנו עדיין הוא נוהג בנו - ה' אלקינו ה' אחד". לפי פשוטו של מדרש זה, "ישראל" בפסוק ראשון מוסב גם כיום על יעקב אבינו! אין כאן מקום להאריך, אבל הרוצה לישב על מדוכת ה'שיטה חדשה' וגרסאות של בראשית רבה, יעיין בי'מנחת יהודה' בבראשית רבה מהדרות תיאודור-אלבק, ובמיוחד בפרשה צו (שיטה חדשה), עמ' 1199; פרשה צה, עמ' 1185. הרב יצחק שילוני שליט"א סייע לי בטובו באיתור גרסאות מדרשיות.

² עיין גם בספר 'שמע ישראל', אסופה של "כל דברי חז"ל" על פרשה ראשונה של שמע לרב מנחם כשר, ירושלים תש"ם, מלואים פרק יב. כדרכו ב'תורה שלמה' הוציא המחבר מתחת ידו ספר מלא וגדוש. ידידי הרב מנחם סליי שליט"א הביא ספר זה לידיעתי.

אנו רואים אפוא שפסוק שנאמר תחילה ע"י בני יעקב 'התגלגל' במשך כמה דורות אצל בני ישראל, עד שינחת' במשנה תורה - כלשונו של הרב יהודה קופרמן שליט"א ביבואה לדורות³, שבו הוא דן בצורה יותר רחבה בתופעה של נדידת פסוקים. ואולי האוירה שאפשרה גלגול זה של 'שמע ישראל' כבר נוצרה אצל אברהם, שעליו העיד ה' "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו"⁴ ושמו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט... " (בר' יח ט), וסופו תועד אצל דוד המלך, "אשר שמענו ונדעם, ואבותינו ספרו לנו. לא נכחד מבניהם, לדור אחרון מספרים... ויקם עדות ביעקב⁵ ותורה שם בישראל⁶..." (תה' עח ג-ה). המדרש המרומם הנ"ל מספר לנו שבני יעקב היו כולם שלמים באמונתם בקב"ה ובייחודו. אך עדיין לא נתבררה לנו המשמעות של 'קבלת עול מלכות שמים' והקשר לפסוק ראשון של שמע.

נציין כאן מקורות נוספים לעניין ק"ש. בנוסף ליספר שמע ישראל' שצוין כבר לפני כן, הוציא לאור הרב מנחם כשר גם קונטרס 'קבלת עול מלכות שמים בקריאת פסוק שמע ישראל', ירושלים תשמ"א. עיין גם בספר 'שמע ישראל' של ר' יעקב קליין, ירושלים תשנ"ב. אסופה יפה של מקורות של גדולי ראשונים ואחרונים ודיון רחב במושג 'קבלת עול מלכות שמים' כלולים בינתיב בינה', בעיקר ב'פרקי מבוא', פרק שמיני, ובחלק ג, 'קריאת שמע וברכותיה'. בגלל קוצר הידיעה לא נוכל כאן לדון במקורות אלה בפירוט, אלא שאנו מזכירים אותם לפי צורך העניין.

תשובות

בעניין עשרה פסוקים של מלכויות הנאמרים בראש השנה, ג' מהתורה, ג' מכתובים, ג' מנביאים ופסוק מסיים מהתורה, שואלת הגמרא בראש השנה לב ע"ב, כיצד ניתן להשלים בתורה פסוק של מלכויות, שהרי יש רק שלושה פסוקים בתורה שמפורש בהם מלכויות (שמ' טו יח; במ' כג כא; דב' לג ה)? ועונה הגמרא שפסוק ראשון של שמע כולל את רעיון המלכות (ויש שם דעות המביאות פסוקים אחרים). לאחר עיון במקורות הנ"ל נוכל להבין במקצת שעניין קבלת עול מלכות שמים כלול בפסוק ראשון של שמע. אך שאלת משמעות העול וקבלת העול, וכיצד קבלה זו נלמדת מפסוק ראשון של שמע, עדיין אינה פתורה.

נראה שניתן להסביר את עניין המלכות והעול כאחד על פי ראשיתו של ספר המדע של הרמב"ם. "יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון", והוא כל יכול, קדמון ונצחי (הל' יסודי התורה א א-1)⁷. בלשון ימינו איננו אומרים שהרמב"ם קבע שמציאות ה' היא כעין א כ ס י מ ה, דהיינו אמת-יסוד שיש להשתדל להבינה ולהקיפה, אך איננה ניתנת להוכחה. לאחר הסבר מקיף של האכסיומה בשש ההלכות הראשונות, מסיים אותה הרמב"ם במילים "...שזהו העיקר הגדול שהכל תלוי בו" (שם א ו).

על סמך אכסיומה זו 'מוכיח' הרמב"ם תכונות של בורא עולם, והראשונה בהן ייחודו. "אילו היו אלוהות הרבה, היו גופין וגויות... ואילו היה היוצר גוף וגוייה היה לו קץ ותכלית, שאי אפשר להיות גוף שאין לו קץ; וכל שיש לגופו קץ ותכלית, יש לכוחו קץ וסוף. ואלקינו ברוך שמו, הואיל וכוחו אין לו קץ ואינו פוסק... אין כוחו כח גוף" (שם א ז). כלומר, ההנחה שאין הכורא יחיד, מביאה לסתירה עם

³ הוצאת מכללת ירושלים, תשנ"ג, חלק 2, פרק ד. תודתי לרב קופרמן שהביא מקור זה לידעתי.
⁴ ובמיוחד את יצחק, יעקב ובני יעקב. וכן "כשעה שקבץ יעקב אבינו את בניו במצרים בשעת מיתחו, ציום וזרום על יחוד השם ועל דרך ה' שהלך בה אברהם ויצחק אביו..." (רמב"ם, הל' ק"ש א ד).
⁵ דהיינו, פסוק 'שמע ישראל' שנאמר תחילה ע"י בני יעקב; על הגמרא בפסחים נו ע"א הג"ל כותב רבנו יונה שבני יעקב "העידו על היחוד".
⁶ כלומר, ה' קבע את הפסוק במשנה תורה.
⁷ הקדמוניות והנצחיות מוזכרים ברמב"ם שם א ה, ומוסברים גם בימורה נבוכים, חלק ב, פרק כא.

קדמוניותו ונצחיותו. "והואיל ואינו גוף, לא יארעו לו מאורעות הגופות כדי שיהא נחלק ונפרד מאחר. לפיכך אי אפשר שיהיה אלא אחד" (שם). 'הוכחת' הרמב"ם כאן היא שאם היינו אומרים שיש שניים, הר - בלשון מודרנית - אם שניהם היו משחקים משחק, המפסיד אינו כל יכול, בניגוד לאכסיומה הנ"ל. וכל שאר תכונות הבורא וכל עיקרי הדת נלמדים אף הם מתוך אותה אכסיומה. לימוד זה דורש מאמץ וריכוז המהווים את העול שבמלכות שמים, ומביאים למעשה ולעבודת ה'.

לשון דדוקטיבית כגון "ל פ י כ כ א י א פ ש ר שיהיה אלא אחד", שהרמב"ם משתמש בה בהלכה זו ל'הוכחת' הייחוד, אינה מצויה בשש ההלכות הראשונות העוסקות במציאות ה'. המסקנה היא שהרמב"ם אכן מסווג את האמונה במציאות ה' כאכסיומה, ואת הייחוד כיסוד הנובע מאותה אכסיומה. אמנם בשלושה עשר יסודות שהרמב"ם מונה (פירוש המשניות, סנהדרין פרק י), שעליהם מושתתים שלושה עשר עיקרים שבידינו, מציאות ה' היא יסוד ראשון וייחודו יסוד שני. העובדה ששניהם יסודות מבטאת את חשיבותם הגדולה, אך איננה סותרת את דעתו של הרמב"ם בהלכות יסודי התורה שהיסוד השני, וכל יתר היסודות, נובעים מהראשון.

סיכום ביניים: האכסיומה היא 'דיעה' של מציאותו, נצחיותו, קדמוניותו ויכולתו הבלתי מוגבלת של ה' יתברך, המסומלת במלכות, שכן מלך הוא כל יכול, והיא מתמצית בראשיתו של הפסוק, "שמע ישראל ה' אלקינו". אך גם אם נעמיק בידיעתה של אכסיומה זו, הרי היא פאסיבית בעיקרה, ואיננה ממצה כלל את עיקרי ההנהגה של היהודי המאמין שממנו נדרשים בכל עת ובכל שעה ל י מ ו ד ו מ ע ש ה הדורשים מאמץ רב, אף שהאכסיומה משמשת להם בסיס איתן להישען עליו. עול מתמשך זה מרמזו בלימוד הראשון מתוך האכסיומה, 'ייחודו של הבורא, המכרואט בסוף הפסוק, "ה' אחד": "דע את אלקי אביך" (האכסיומה) "ועבדה" (העול) (דה"א כח ט). ואכן הרמב"ם מסיים את 'הוכחת' הייחוד במילים "וידיעת דבר זה מצות עשה, שנאמר ה' אלקינו ה' אחד" (שם). בק"ש שחרית וערבית מקבל עליו היהודי הן את אמת היסוד של מציאות ה', והן את המאמץ של הסקת המסקנות הנובעות מכך - עול מלכות שמים.

אגב אורחא נזכיר שנושאי כלים של הרמב"ם, במיוחד אחרונים שבהם, כגון 'יד פשוטה' והרב קאפח (שם א א) עומדים על משמעות המונח "לידע" שבו השתמש כאן הרמב"ם פעמיים (א א ; ב ב). ואמנם, המונח מתאים היטב לאכסיומה: "ידיעת היום והשבת אל לבבך, כי ה' הוא האלקים" (דב' ד לט), "ידיעת כי ה' אלקיך הוא האלקים" (שם ז ט), "ידיעת כי אני ה'" (מ"א כ י"ג; יח' כה ז; שם לה ד; שם שם יב), "ידיעת כי אני ה'" (יש' מט כג; שם ס טז; יח' טז סב; שם כב טז), "ידיעת את ה'" (הר' ב כב), "ידיעת כי אני ה'" (יח' כה יא), "ידיעתם כי אני ה'" (שם לה ט) ועוד מקומות רבים. אלא שהלשון "לידע" נגזרת ממציות תדיר ושגורות הן בפי הרמב"ם; אשר על כן אין לשון זו משמשת בהכרח סיוע לכך שמדובר כאן באכסיומה.

ברבות מההוצאות של ספר המצוות של הרמב"ם נכתב שמצוות עשה הראשונה היא "להאמין באלוקות". אך אצל קאפח, "מצוה ראשונה ממצוות עשה ל י ד ע שיש שם אלוך, שנאמר אנכי ה' אלקיך..."; והרב קאפח מעיר שם: "...ובטעות תרגם ר"מ אבן טיבון בספר המצוות 'להאמין'. הרב סליי הסב את תשומת לבי לרמח"ל: "כל איש מישראל צריך שיאמין וידע שיש שם מצוי ראשון..." (דרך ה', חלק א, פרק ראשון א). נראה שהרמח"ל חולק על הרמב"ם (עיי' שם בפירושו של הרב יעקב כ"ץ, פלדהיים, ירושלים, תשנ"ז).

אכסיומה, כידוע, איננה ניתנת להוכחה. אך ניתן להתבונן ולהעמיק בה ולראות שהיא סבירה והגיונית: "...בשעה שיתבונן האדם כמעשהו וברואיו הנפלאים הגדולים [של הבורא], ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך [שיעור] ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול..." (רמב"ם שם ב ב), והאכסיומה משמשת להם בסיס איתן ללימוד מעמיק, שהוא תחילתה של הנשיאה בעול: "...ולפי הדברים האלו אני מכאר כללים גדולים ממעשה רבן העולמים..." (שם). נראה

שהרמב"ם מבקש לומר לנו שאף שהאכסיומה אינה ניתנת להוכחה, יש להתאמץ לקרב אותה אל לבבנו; ובאמצעות העמקה ניתן להסיק ממנה מסקנות מרחיקות לכת.

לולא דמסתפינא, הייתי מסכם את הכוונות בפסוק ראשון של 'שמע' כך: ש מ ע י ש ר א ל אבינו ממערת המכפלה - עדיין יודעים אנו ש ה' א ל ו ק י נ ו מלכנו כל-יכול, קדמון ונצחי, ואנו טוענים עלינו העול להסיק מאכסיומה זו את כל עיקרי הדת, והראשונה בהם: ה' א ח ד, הייחוד.

החלוקה של הפסוק לשלושה חלקים מוזכרת במקומות אחדים, כגון אצל רבנו יונה מגירונדי ב'שערי העבודה' שם; רמ"א, הל' ק"ש, סימן סא, סעיף יד; וספר 'עמק הבכא' לרב אברהם סג"ל הורוויץ, תלמידו של הרמ"א ואבינו של השל"ה הקדוש. אך לא ראיתי שום מקור המבהיר את מהות העול שבמלכות שמים. משמעות העול בקבלת עול המצוות היא ברורה; עצם קיום תרי"ג מצוות לא תעשה ועשה מהווה עול. אך מהי משמעות העול במושג קבלת עול מלכות שמים?⁸ לדידנו המשמעות ברורה: המאמץ האינטלקטואלי להסיק מתוך האכסיומה את עיקרי הדת, ובראשם ייחוד ה', הם המהווים את העול שבקבלת מלכות שמים.

לפי הרב כשר, המביא ומסווג דעות שונות, של ראשונים ואחרונים, על אופן ההסקה של קבלת עול מלכות שמים מפסוק ראשון של שמע, שיטת הרמב"ם היא שייחוד ה' וקבלת עול מלכות שמים עניין אחד הם, ושניהם גלמים מ'ה' אחד. אך המודקדק בדבר הרמב"ם יראה שהוא מבחין בין שני העניינים כפי שהבאנו לעיל.⁹ נציין שהמושג ב'ין החלק השני בפסוק (האכסיומה) והשלישי (הייחוד) הוא שם הוי', המופיע כר"ת בכותרת "יסוד היסודות ועמוד החכמות..." של הפרק שבו הרמב"ם דן הן באכסיומה והן בייחוד.

על פי הדברים האלה נבין היטב את המבנה של ק"ש מהיסוד ועד גימורו. היסוד הוא האכסיומה של מציאות ה', קדמוניותו, נצחיותו ושהוא כל יכול, המתומצתים במושג 'מלכות ה'". על יסוד זה נשענים הלימוד והמאמץ להבין את עיקרי הדת והמצוות - 'עול מלכות שמים'. שני אלה כלולים בפרשה ראשונה של שמע, שעיקרה פסוק ראשון. ושני אלה משמשים בסיס נאות למערכת קיום המצוות, המהווה את עול המצוות שהוזכר לעיל ('למה קדמה פ' שמע... כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחילה, ואח"כ מקבל עליו עול מצוות"). עניין קבלת עול המצוות כלול בשתי הפרשיות הנוספות של ק"ש: "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום..." (דב' יא ג); "למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי..." (במ' טו מ).¹⁰

הלימוד, המעשה והעבודה הנובעים מהאכסיומה אינם נקנים בידיעה בלבד, אלא כיגיעה יתרה ובטענית עול, כפי שמשתקף היטב בברכה השנייה של שמע: "ותן בלבנו להבין ולהשכיל, לשמוע ללמוד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה".

⁸ ואכן, 'קבלת מלכות שמים' ו'קבלת עול מלכות שמים' משמשים לסיווגין, כאילו באקראי, במקורות המובאים בשני ספריו הנ"ל של הרב כשר.

⁹ בהלכות א-ו מדבר הרמב"ם על מציאות ה', שהוא כל יכול, קדמון ונצחי. הוא מסכם נושא זה בהלכה ו במילים "ידיעת דבר זה מצות עשה, שנאמר 'אנכי ה' אלקיך'..." וכאמור, הלכה זו העוסקת בייחוד ה', מסוכמת בסופה במילים: "ידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר 'ה' אלקינו ה' אחד'". אמנם במצות עשה ב, מצות הייחוד, כותב הרמב"ם בסוף "ויקראו גם כן זאת המצוה מלכות שמים, כי הם אומרים כדי לקבל עליו מלכות שמים...", אך הוא כותב שם על דעות של אחרים, ואינו כותב את דעתו שלו.

¹⁰ שאלות נוספות לעיון. (1) היות ולפי רוב רובם של הפוסקים קבלת עול מלכות שמים היא מצוות עשה, מדוע אין מברכים עליה? (רב. עמרם גאון כותב שאכן מברכים. מקורות נוספים בקונטרס הנ"ל של הרב כשר עמ' י; ובספרו 'שמע ישראל', מילואים פרק ט.) (2) הכוונה המיוחדת לקבל עול מלכות שמים - האם היא מצווה דאורייתא או דרבנן? במיוחד: אם זוכר שקרא ק"ש אך אינו זוכר את התכוון לקבל עליו עול מלכות שמים, האם עליו לחזור ולקרא? (מקורות אחרים ב'כף החיים', סימן סד, סעיף ב, אות ח.)

ובזכות קבלת עול מלכות שמים ועול מצוות באהבה, "הושע נא זרויה בין מכעיסיה, הושע נא חבוקה ורבוקה כך, הושע נא טוענת עולך, הושע נא יחידה ליחודך".